

FORDÍTÁS ÉS TOLMÁCSOLÁS

Tarnóczi Loránt

A fordítás egyike a legrégebb foglalkozásoknak. M. LAMBERT sumerológus szerint legkevesebb 4000 éves bizonyítottultra tekinthet vissza /1/.

A sumér ideografikus írás i.e. 3400-3200 táján alakult ki. Már i.e. 2600-ból találtak az ideogramok magyarázatát föltüntető agyagtáblákat, amelyeket értelmező, egynyelvű szótárakként foghatunk föl. Amikor i.e. 2000 táján a sumér városállamok önállóságukat veszítették, s Mezopotámiában a szótagírású akkád nyelv vette át a vezető szerepet, gondolni kellett a sumér nyelvű följegyzések akkád nyelvre való átültetésére. I.e. 1900-ból maradt ránk agyagtáblákra rótt, sumér ideografikus, illetve akkád szillabikus írású kétnyelvű szótár. Az i.e. XIV-XII. század idejéből pedig már - Ugarit városából származó - négynyelvű szótárral is rendelkezünk.

Nos, a két és több nyelvű szógyűjtemények a fordítások iránti igény, illetve a fordítási tevékenység legbiztosabb jelei. Tekintve azonban, hogy a beszéd régebbi, mint az írás, valószínű, hogy a tolmácsolás 4000 évnél jóval távolabbi multra tekinthet vissza.

A fordítás és a tolmácsolás átfogó történetét még nem irták meg. Ez érthető, hiszen előbb /a holt nyelveket is figyelembe véve/ főbb nyelvterületenként kellene azokat a monográfiákat kidolgozni, amelyekből később a szükséges szintézis kialakítható lenne. Ennek ellenére sok érdekes adat áll rendelkezésünkre a fordítás és tolmácsolás történetének kiemelkedő eseményeiről.

Egyiptomban például - az óbirodalom idején /i.e. 3300-2300/ - már örökletes főtölmácsi tisztség, illetve hivatal létezett. I.e. 146-ban a római szenátus rendelte el, hogy fordítsák le latinra a karthagói MAGON akkoriban alapvető "agrártudományi" munkáját /2/.

Az i.e. I. század végén, illetve az i.u. I. század elején M.T. CICERO-val és P.OVIDIUS NASO-val kezdetét vette, majd később HIERONYMUS-szal /Szent Jeromossal/ tovább fejlődött a fordításelmélet. Igen érdekes volt a XII. századi toledói "fordítóiroda" működése, amely egyben fordítóképző iskola szerepét is betöltötte /3/. Ismeretes

DANTE ALIGHIERI "De vulgari eloquentia" című és az orléansi születésű Estienne DOLET későbbi, 1540-ből való, "La manière de bien traduire d'une langue en aultre" című munkája /4/.

Szegény DOLET! Csunya véget ért. 1546. augusztus 3-án Párizsban, fordítói hanyagság miatt elevenen megégették. PLATON "Antiochus"-ának franciára fordítása során túl lazán értelmezte a fordítói szabadságot, s munkájának eredményével magára vonta az inkvizíció haragját /5/. A mai hanyag fordítókra - szerencsésükre! - nem vár ilyen kegyetlen sors.

A középkor folyamán, körülbelül a XV. századig, fordítón és tolmácson ugyanazt a személyt értették, s interpre-nek nevezték. A latin interpre-ből származik a francia interprète, az olasz interprete és az angol interpreter. A tolmáctól ma már viszont elkülönül a fordító, a traducteur, traduttore, translator. Az orosz nyelvben a fordító és a tolmács azonban még ma is egyaránt perevodcsik, noha a "tolmats" szláv szó. Ebből származik a magyar tolmács és a német Dolmetscher. A fordító németül - amint tudjuk - Übersetzer.

A török birodalom nagyhatalmi állása idején a tolmács neve Európában sok országában az arab eredetű dragoman volt, amely azonban ma már csak az olasz nyelvben található meg dragomanno alakban.

-o-

E rövid bevezetéssel ellentétben ebben a tanulmányban nem a fordítás és a tolmácsolás amúgy is hézagos történetét kívánom fölvezetni, nem is a fordításelmélet fejlődésével kívánok foglalkozni. A nyelvi közvetítés olyan sajátos problémáira igyekszem rávilágítani, amelyek nálunk kevésbé ismertek, illetve elhanyagoltak. Korábbi: "Fordítástudomány és nyelvtudomány" című dolgozatommal szemben bizonyos átfedések fognak mutatkozni: az ott csak megemlített szakmai problémákat bővebben itt fejtem ki.

A fordítás és a tolmácsolás mind az elmélet, mind pedig a gyakorlat síkján egyre közelebb kerül ahhoz, hogy önálló tudományággá váljon. Alapjait tekintve azonban mind a két tevékenység az alkalmazott nyelvtudomány egyik ágát alkotja, ugyanugy, akár a nyelvvoktató. Ezt azonban Magyarországon - legalábbis egyelőre - csupán kevesek hajlandók tudomásul venni.

A Tudományos Akadémia I. Osztálya 1968-ban tanácskozást rendezett az általános és az alkalmazott nyelvészet magyarországi helyzetének megvitatására. A bennünket elsősorban érdeklő beszámólót HERMÁN József tartotta, számba véve az alkalmazott nyelvtudomány fölfogása szerinti valamennyi ágát. Az ember által végzett fordításról és tolmácsolásról azonban szót sem ejtett. A gépi fordítás problémakörét megemlítette ugyan, a következő két megállapítást téve:

- a/ Magyarországon gépi fordításra nincs és nem is lesz szükség;
 b/ a kutatómunka azonban csak hadd haladjon tovább a már megkezdett úton /6/.

Vagyis a véleményét is kimondta, meg az érintett kutatók személyes érdekeit is megkímélte. A fordítástudomány szempontjából mindenestre igen sovány eredmény egy ilyen fontos hivatalos tanácskozáson.

Nem volt jobb azonban a helyzet az 1969-ben megrendezett "Nyelv és kommunikáció" tárgykörű tanácskozáson sem. Ezen SZÉPE György beszélt az alkalmazott nyelvészet problémáiról, de az idegen nyelvek fölhasználását illetően csupán a "dokumentalisztikáról" tett említést /7/.

Mindebből az tűnik ki, hogy Magyarországon a fordítás és a tolmácsolás, mint probléma és mint kutatási terület - legalábbis a hivatalos tudományos szervek szempontjából - nem létezik. Az 1971. májusában Miskolcon megtartott, a "Korszerű szövegoktatás"-nak szentelt tanácskozás /anyaga Miskolcon 1972-ben sokszorosítva, két kötetben kiadva/ igen dicséretes, de szinte kizárólag nyelvtanári vállalkozás volt. Elméleti nyelvész kettő-három vett csupán részt a tanácskozáson, a Nyelvtudományi Intézetből azonban senki.

Nem nyerünk kedvezőbb képet akkor sem, ha "A korszerű nyelvoktatás kérdései" című, tisztán gyakorlati jellegű könyvet vesszük a kezünkbe. A kötetben közölt 16 tanulmány közül mindössze egy foglalkozik a fordítással, az is csupán mint az idegen nyelvtanítás kezdeti, az előrehaladás során a tanulásból-tanításból kirekesztendő módszerével /8/.

Viszont ugyanezen kiadvány záró tanulmányában VÉRTES O. Augusztus bemutatja a XVIII. század első felében élt KÖVESDI FITSOR Ádámot, aki egyik kiadatlan dolgozatában így írt: "Mihelyt asztán ezen Nyelveket, a Francia s' angliait alkalmasint értenék Iffiaink, ugyan azon nyelven nyomtatott hol edgy s' hol más derekas könyveket szüntelenül fordítanak, kit Magyarra s' kit Deákra; azok fordításában magamis igazgatnám a Fordítókat; az által Hazánkat vállogatott ugyan csak hasznos jó Könyvekkel gazdaggá tennék" /9/. Csak közbevetőleg jegyzem itt meg, hogy CSOKONAI VITEZ Mihály, a kiváló tudós, tanár, költő és fordító, oly nagyra értékelte fordítói mivoltát, hogy a tolnai grófnak, FESTE-TICS Györgyhez címzett beadványaiban Fordító-ként /igy, nagy kezdőbetűvel/ írta alá a nevét.

Ami mármost az un. Ráday-Gyűjteményből szerencsés kézzel előbányászott Fitsor-féle kéziratot illeti, annak a mi szempontunkból kettős a tanulsága. Az egyik az, hogy hazánkban már 250 évvel ezelőtt is sürgető igény mutatkozott a fordítások iránt /pedig hol volt az akkori igény a maitól!/. A másik FITSOR-nak az a kijelentése, amely szerint a fordítókat a helyes eljárás mikéntjét illetően el tudná igazítani. Tudni kell ezzel kapcsolatban, hogy FITSOR Ádám öt évet töltött Genfben, egyet Párizsban, s nyolcat Angliában, az idő nagy részét tanulásra fordítva. Valószínű tehát, hogy valamelyik főiskolán vagy egyetemen már akkoriban kiképzést nyert a fordítás elméletéből vagy gyakorlatából, esetleg mindkettőből.

Nálunk viszont, amint az előzőkből is kitűnik, 1972-ben is nagyjából következő a hivatalosnak mondható nézet:

Az ember által végzett fordítás és tolmácsolás bármely kétnyelvű személy által gyakorolható köznapi tevékenység, s mint ilyen nem bír tudományos jelentőséggel. Igen jellemző erre a nézetre FODOR István állásfoglalása /10/.

Ami a kétnyelvűséget illeti, a magyar nyelvészeket szintén nem foglalkoztatja, hiszen "nincs különleges nyelvérzék ... bárki képes megtanulni egy vagy több idegen nyelvet" /11/. Ennél a hivatalos derülátásnál sokkalta realisabban fogja meg a nem nyelvész SZENTFÜLÖPI Antal az idegen nyelvek elsajátításának bonyolult problémakörét, amikor azt írja, hogy "a nyelvtudáshoz négy dolog kell: akarat, akarat, akarat és ... nyelvérzék" /12/. Mégis sokan úgy állítják be az egész kérdést, mintha az idegen nyelvek tanulása nem, csupán a tanításuk jelentene problémát.

Ha pedig valaki már bármiféle egyéni nehézség nélkül két vagy több nyelvűvé vált, akkor három lehetőség áll nyitva előtte.

Ha elmélyedő, a nyilvános szerepléstől viszolygó egyéniség, de ihletett tehetség, akkor a szépirodalom felé fog fordulni, s művészi /=mű/ fordításokat fog készíteni. Ebben a nézetben főként az a meglepő, hogy noha az idegen nyelv /nyelvek/ elsajátításához állítólag semmiféle képességre sincs szükség, a megszerzett idegen nyelvismeret alkalmazásához már rendkívüli tehetség igényeltetik.

Ha viszont valaki istenadata képesség nélküli, de kedveli a viszszavonultságot, néhány középiskolai tankönyv átnézése, egy kétnyelvű általános és egy kétnyelvű szakszótár beszerzése árán jó szakfordítóvá válhat. Itt azonban problémát jelent, hogy a mai magyar idegen nyelvi oktatás "tengelyében a beszélni-tudás elsődlegessége áll", "éppen a beszédkézség fejlesztése a célunk" /13/. Míképpen lesz képes ugyanis egy csupán vagy főként audio-orális idegen nyelvismereteket szerzett egyén írott /nyomtatott/ szövegek olvasására és megértésére?

Végül, ha valaki kedveli az állandó nyilvános szereplést, s emellett még bőbeszédű is, tolmács vagy idegenvezető lesz, semmi más. A tolmácsnak - idegen nyelvismerete és beszédkézsége adott lévén - semmiféle különleges ismeretre nincs szüksége. Az idegenvezetőnek azért valamit tanulnia is kell még. Minimalizmus vagy primitivizmus? Valószínűbb, hogy a tárgykör ismeretének teljes hiánya!

Mindehhez járul még az az eléggé gyakori nézet, amely szerint a két vagy több nyelvűek mind a három említett típusa valójában eredendően önállótlan, kisebb értékű, mint azok, akik az idegen nyelveket önállóan, alkotó módon használják, akik tehát nem pusztán közvetítők, hanem esetleg "döntéshozatali" jogkörrel is rendelkező "szakemberek".

Mivel pedig a fordítás és a tolmácsolás elsősorban szellemi önállótlan, s csak másodsorban idegen nyelvismeret kérdése, mivel továbbá bármely idegen nyelv sikeres elsajátítása főként a nyelvtanítás során alkalmazott módszer függvénye, s mivel végül a nyelvi közvetítők esetleges problémáit amúgy is a lexikográfusok oldják meg, a fordítással és tolmácsolással foglalkozni egyáltalán nem érdemes, sőt, a fordítás gyakorlatát az idegen nyelvi oktatásból egyszerűen ki

kell rekeszteni /14/, illetve szük területre kell visszazsorítani /15/.

A kép, amelyet fölvezoltam, egyáltalán nem torzított. Állításaimat konkrét tények ismeretére, bibliográfiailag dokumentált forrásanyagokra építettem.

Még jó, hogy helyenként és időnként az ellentétes nézetek képviselői is szóhoz juthatnak! Minden lehetőséget meg kell ezért ragadnunk, hogy újból és újból kimondhassuk: a fordítás és a tolmácsolás nagyon fontos, igen nehéz, széles körű képzettséget igénylő, alkotó jellegű munka, amelynek a sikeres elvégzéséhez az idegen és a saját nyelv ismerete csupán egy a sok egyéb kívánalom és követelmény közül.

Fölöslegesnek látszik a fordítás fontosságáról külön is beszélni. Minden nyelv irodalmának kezdetei fordításokból állnak. Azt azonban említsük meg, hogy a szépirodalmi és költői művek fordításainak ma már távolról sincs meg az a jelentősége, amelyet nekik még mindig tulajdonítanak. A vallásos jellegű fordítások /a zsidóság, a kereszténység, a buddhizmus, az iszlám stb. szent könyveinek a különböző nyelvű változatai/ is fölülmulják őket, mind jelentőségben, mind pedig terjedelemben. De sokkalta több tankönyvet és ifjúsági könyvet is fordítanak, illetve adnak ki, mint szépirodalmi alkotást.

Ha értékben nem, de fontosságban és mennyiségben messze fölülmulják az un. műfordításokat a műszaki-gazdasági fordítások hatalmas, egyre bővülő tömegei is. Jelentős kulturális értéket és mennyiséget képviselnek a különféle tudományos munkák fordításai, a színpad és a film számára készített fordítások. Tengernyi a fordítási igénye a hírügynökségeknek, napilapoknak, folyóiratoknak, rádió- és televízióadóknak. Meglepően nagy mennyiséget tesznek ki az igazságügyi és belügyi szervek munkája során szükségessé váló fordítások /teljes periratsomók, honosítási ügyek stb./.. A nemzetközi egyezményeket, államközi szerződéseket ugyancsak fordítani kell, mégpedig pontosan. Igen széles kört és nagy terjedelmet ölel föl a dokumentációs munka. És így tovább.

Hogy tolmácsokra hol mindenütt van szükség? Nemcsak a szinte megszámlálhatatlan nemzetközi szervezet, egyesület munkájában, hanem gyakran a diplomáciai, katonai tárgyalásokon is, különböző jellegű bíróságok előtt, a kormányközi kulturális, gazdasági, pénzügyi megbeszéléseken, üzleti tárgyalások alkalmával, kongresszusokon és konferenciákon, az idegenforgalom terén stb.

Bár az emberek többsége világviszonylatban kétnyelvű, a kétnyelvűség leginkább a helyi tájnyelv vagy szórványnyelv és a hivatalos államnyelv ismeretében merül ki. Ezek a - jobbára ösztönösen megszerzett - nyelvismeretek továbbá rendszerint különböző értékűek. Például a szaknyelvi hányadot a hivatalos államnyelv adja, de a köznyelvi hányad vernakuláris /a szülőktől tanult nyelv/. Gyakran még az egy nyelvű személyek saját nyelvismerete sem olyan erős, illetve olyan terjedelmű, hogy azzal az élet minden területén teljes értékű nyelvi kommunikációt lehetne megvalósítani. Beszéljünk például egy magas szakmai képzettségű magyar fizikusnak focskolásról, rizalitról, bak-

ducról, szádpallórról, szolgalmról, kamatrésről, árollórról, havariáról - igen valószínű, hogy nem sokat fog érteni az egészből. De mi sem fogjuk esetleg megérteni azt, amit ő nekünk a saját tudomány-száról mond.

Vagyis ma mindenféle nyelvi kommunikáció egyik fő nehézsége a terminológia. "A terminológia mára mindent elárasztó tudománnyá vált" /16/. Természetesen mindenki ismeri saját szakterületének a terminusait az általa rendszeresen használt nyelven. De ki ismeri több szakma vagy tudományág terminusait egyszerre több nyelven is? Csakis a fordító, a tolmács és az idegen nyelvű dokumentátor!

S hiába tud valaki még olyan jól is angolul vagy oroszul, ha a rendelkezésére álló szöveg német vagy olasz nyelvű, illetve, ha a vele szemben álló fél csak franciául vagy spanyolul képes magát kifejezni. A fordítót és a tolmácsot tehát csak olyan egyén tudja nélkülözni, aki legalább három-négy un. világnyelven képes az olvasott és hallott szöveget megérteni, illetve magát írásban és szóban megértetni. De Magyarországon például hány ilyen több nyelvű szakemberrel rendelkezünk? S megjegyzendő, hogy a kis országokban ezen a téren százezereseként általában jobb a helyzet, mint a nagyobbakban /természetesen mindkét esetben "fejlett" országokra kell gondolnunk/.

A pusztán terminológiai ismeretek azonban mit sem érnek széles körű szakismeretek nélkül. A fordítónak legalább olyan fokozat kell ismernie több rokon szakmát, illetve tudományágat, hogy az írott szövegben fölfedezett nyilvánvaló tévedéseket, hibákat kijavíthassa. A javítás tényére természetesen - vagy az eredeti vagy a fordított szövegben - utalni kell. Ugyanezt várjuk el a tolmácstól is, azzal az eltéréssel, hogy a kiigazításnak kellő tapintattal kell történnie, sőt - ha lehet - észrevétlenül.

A terminológiai és szakmai tájékozottság sem sokat ér azonban sokoldalú földrajzi ismeretek nélkül. Ez az, ami a legtöbb ember, sőt szakképzett ember számára is távoli és ködös iskolai emlék csupán. Mondjam-e, hogy találkoztam már Budapesten olyan doctor jurisszal, aki nem tudta, hol van Miskolc? De egy, a világot járó külkereskedő ismerősöm sem tudta, hol keresse a térképen Gyulát.

A fordítónak és a tolmácsnak emellett a nyelvismereteinek megfelelő konkrét /közigazgatási, jogi, társadalmi, politikai, gazdasági stb./ országismerettel is kell rendelkeznie. Ugyanakkor ismernie kell a nyelvi közvetítés által érintett mindkét nyelvterület történelmét, kulturáját, társadalmi szokásait is /17/. Erről már tettem említést korábbi tanulmányomban, bővebb kifejtést itt sem igényel.

A nyelvismeret kérdésével azonban részleteesebben kell foglalkoznunk. A tolmácsnak a nyelvi közvetítésbe bevont mind a két nyelvet kitűnően kell ismernie. A fordító esetében a célnyelv alapos ismerete fontosabb. Mivel azonban a célnyelv rendszerint a fordító saját nyelve, éppen erre fordít kevesebb gondot, s ez baj. Az idegen nyelv ismeretnek mindenképpen magasabban kell állnia annál a szintnél, amely valamely szokásos - három- vagy négyes - nyelvtanfolyamon általában megszerezhető. Mondhatnám azt is, hogy az un. felsőfokú nyelvvizsga a fordító- és tolmácsképzés belépőjegye.

A nyelvi közvetítő nyelvismereteinek kontrasztivoknak kell lenniük, vagyis például tudnia kell, hogy A nyelv meghatározott szerkezetének milyen szerkezet felel meg B nyelvben. A szavak egy vagy több főjelentése mellett tisztában kell lennie azok lehetséges mellékjelentéseivel is. Tudatosan kerülnie kell minden olyan célnyelvi szót és kifejezést, amelynek valószínű hatását nem képes előre lemérni. El kell tudnia igazodni a gyakoribb szólások, idiomatizmusok, közmondások, idézetek utvezetőiben. A magyar egészségére csonka mondat például vagy God bless you, illetve à vos souhaits /ha valaki tüszentett/, vagy pedig to your health, illetve à votre santé /ha valakit telt pohárral köszöntünk/. Nyelvismeret és nyelvismeret között tehát igen jelentős különbségek lehetnek.

A nyelvi közvetítő nyelvismereteinek egyben szelektiveknek is kell lenniük, ami részben azt jelenti, hogy a fordítónak és a tolmácsnak mindenkor képesnek kell lennie az adott környezetnek, illetve helyzetnek megfelelő csoport- és rétegnyelv használatára. Tudományos tanácskozáson trauma helyett bibit emlegetni, mesekönyvben a bibis ujj helyett traumás ujjat írni egyformán tragikus vagy kómius.

A szelektivitás azonban azt is jelenti, hogy a nyelvi közvetítőnek ismernie kell a főbb tájnyelvi változatokat, tudnia kell ugyanazon nyelvet az egyes nyelvterületek nyelvhasználatának megfelelően értelmezni, illetve alkalmazni. Egy olyan egyszerű magyar mondat, mint a "nincs egy vasam se", nem fordítható le például németre, csak is "svájci németre" /Rappen/, "osztrák németre" /Groschen/, illetve "németországi németre" /Pfennig/. A szó szerinti "Eisen" merő ostobaság lenne, s a ma már csupán történelmi értékű Heller szót sem értene mindenki.

De nemcsak az eltérő pénzrendszerek, hanem a helyenként ugyancsak eltérő mértékrendszerek, közigazgatási és jogi intézmények, a sok helyütt eltérő naptári időszámítás, az eltérő klíma, állat- és növényvilág stb. sem teszik lehetővé, hogy például egyszerűen spanyolból, illetve spanyolra fordítsunk, hiszen jelentősen eltérő spanyol nyelvet használnak - mondjuk - Boliviában és a Fülöp-szigeteken. Nemcsak a földrajzi távolságok és a politikai elkülönülés, hanem a nyelvterületenként érvényesülő különböző idegen nyelvi hatások is nagymértékben hozzájárulnak a tájnyelvek fokozódó differenciálódásához /18/. Különösen a tolmácsnak kell a kialakult dialektális eltéréseket jól ismernie.

Fentiekben tulmenően a fordítónak és a tolmácsnak azzal is tisztában kell lennie, hogy mit várnak tőle, melyek a kötelezettségei és lehetőségei, munkája során mit tehet és mit nem szabad tennie /19/. Tudnia kell, hogy adott helyzetben és nyelvi viszonylatban a nyelvi közvetítést mi módon lehet optimális eredménnyel megoldani. A fordításelméletre, illetve a fordítás- és tolmácsolástechnikára kell itt gondolnunk, amely részben kontrasztív alaktan, mondattan és jelentés-tan.

A nyelvközösségenként eltérő valóságszemléletek és valóság hátterek nyelvi vetületeinek a módszeres egybevetése rendkívül érdekes és tanulságos, a szótárszerkesztésen messze túlmutató eredményekre vezet.

Lehetséges, hogy a fordításelmélet művelői fogják majd egyszer azt az egyetemes nyelvtant /La Grammaire des Grammaires, Grammaire générale vagy Grammaire philosophique/ kidolgozni, amelyen régebben nem kisebb tudósok munkálkodtak, mint E.CONDILLAC és A.SMITH /20/. Végső fokon tehát a fordítástudomány eredményei az általános nyelvészet gazdagításához is hozzájárulhatnak.

A fordítókkal és tolmácsokkal szemben támasztott követelmények felsorolásából nem hagyhatjuk ki a megfelelő gyakorlatot sem. Szándékosan nem használom a rutin szót, mert annak enyhén pejorativ melléke van. A szükséges gyakorlatot a nyelvi közvetítők általában külön erre a célra szervezett főiskolákon, majd - az oklevél megszerzése után - hosszas külföldi szakmai gyakorlalkodás során szerzik meg. Magyarországon azonban a gyakorlat megszerzése - legalábbis jelenleg - munka közben, a megbízók és a fölhasználók rovására történik.

- o -

Fölsoroltam vázlatosan azokat a kivánalmakat és követelményeket, amelyeket a fordítóknak és a tolmácsoknak egyaránt ki kell elégíteniük. Mi hát mégis a különbség e két rokon, s mindaddig együttesen tárgyalt nyelvi közvetítői tevékenység között? Látszatra nem sok, s ez abban is kifejezésre jut, hogy a "fordítás" főnév a "tolmácsolásnak" gyakran szinonimája, illetve megfordítva.

Az átlagos szemlélő a tolmács és a fordító közötti különbséget abban látja, hogy az első élő beszédet, a második pedig írott szöveget ad vissza egy másik nyelven. Ez az esetek túlnyomó többségében így is van, a megkülönböztetés mégsem mondható specifikusnak.

Tegyük föl például, hogy egy A nyelven elhangzó beszédet fölvesznek hangszalagra. A tekercset egy hozzáértő kétnyelvű személy kézhez kapja azzal, hogy napok elteltével készítsen arról B nyelvi változatot. Munkájának eredménye akkor is fordítás lesz, ha a B nyelvi szöveget hangosan fölolvassa vagy hangszalagra diktálja, vagyis ha a beszélt jelleg mindvégig megmarad.

Ugyanigy, ha valaki kézhez kap egy A nyelvi írott vagy nyomtatott szöveget, s azt az illetőnek azonnal B nyelvre kell átültetnie, munkájának eredménye tolmácsolás lesz még akkor is, ha a B nyelvi szöveget kézzel vagy írógépen leírja, vagyis ha az írással jelleg a művelet folyamán mindvégig megmarad.

Ezt a fajta tolmácsolást az olaszok traduzione a prima vista, a franciák pedig traduction à vue módszernek nevezik, de az alkalmazott terminus /traduzione, traduction/ ellenére valamennyi szakkönyv a tol-

mácsolás egyik módozataként tárgyalja. Magyarul leghelyesebben pilla-natfordítás-nak mondhatjuk. A "kapásfordítás" szógyártmány mindenképen elvetendő.

A fordítás és tolmácsolás közötti különbség döntő ismérve tehát az időtényező, s ami ezzel szorosan összefügg: a tájékozódás lehetősége, valamint a szókincs jellege és terjedelme.

A tolmácsnak vagy azonnal, vagy rövid időn belül kell átváltania a kiindulónyelvről a célnyelvre, s közben segítséget sehonnan, senkitől sem várhat /esetleg váltótársától, ha egyáltalán van és éppen elérhető/. A fordítónak viszont - legalábbis elvileg - adódik ideje gondolkodni, fogalmazni, dokumentációt igénybe venni, szakemberekkel tanácskozni, kutatómunkát végezni.

Egy másik lényeges elhatároló ismérv az egyéni adottságokban található. Ha a fordítónak nem is kell kifejezetten vizuális típusnak lennie, jó tolmács nem képzelhető el kitünő auditív-orális adottságok nélkül. Ezen a vonalon kanyarodunk vissza az "irott szöveg - beszélt szöveg" megkülönböztetéshez, amely - bár nem specifikus - eléggé általános érvényű ahhoz, hogy külön is foglalkozzunk vele.

A beszédet beszéddel visszaadó tolmácsolás gyors főlfogó és re-produkáló képességet, valamint mindkét tolmácsolási irányban azonnal rendelkezésre álló /mobilizálható/ szókincset kíván. Ami az A és a B nyelvi szókincset illeti, arról korábbi tanulmányomban már megállapítottam, hogy a tolmács esetében tisztázott egyenértékűségekre támaszkodik, míg a fordítónak gyakran magának kell az egyenértékűségeket földerítenie, s ennek során olykor kölcsönvételhez vagy szóalkotáshoz kell folyamodnia. A tolmáctól továbbá jóval nagyobb terjedelmű memorizált szókincset kívánunk meg, mint a fordítótól.

Ugyanakkor nem szabad elfeledkeznünk arról, hogy a beszéd lazább, kötetlenebb, nagyobb szabadságot enged szónoknak és tolmácsnak egyaránt, mint az írás a szerzőnek és a fordítónak. Ez a tény a tolmács szempontjából részint előny, részint hátrány. Előny saját kifejezési szabadságát illetően, de hátrány a szónok pongyolaságai, nyelvi botlásai, tévedései vonatkozásában.

Az irott szövegek nyelvileg általában szabatosabbak, mint a beszéltek, mert az irott nyelv egységesebb és szabályozottabb, s mert az írás nagyobb lehetőséget biztosít a helyes kifejezés megválasztására, mint a beszélt nyelv, illetve a beszéd. Ez a tény előny a fordító szempontjából, akár a kiindulónyelvi szöveg megértésére, akár a célnyelvi szöveg megfogalmazására gondolunk. Nem lehet tehát vitás, hogy a nyelvi közvetítés terén a tolmács végzi a nehezebb munkát. Persze akad olyan - bár igen kevés - nyelvi közvetítő is, aki mind a fordításban, mind a tolmácsolásban megállja a helyét.

A gondosan fogalmazott irott szöveg előnye abban is megmutatkozik, hogy sok szónok előre leírja, s papírlapról olvassa föl mondani-valóját. Szabad viták, kötetlen beszélgetések során erre azonban nincs mód, s ilyen esetekben meg is hatványozódnak a tolmácsok nehéz-

ségei. Könnyebb, ha az ember akár saját nyelvén, akár idegen nyelven önálló módon, önálló gondolatokat fejezhet ki. Ezzel szemben igen nehéz a megértés-átváltás-kifejezés hármasságműveletét - tolmácsolás esetében másodpercekben belül - úgy megoldani, hogy a kifejezés során a nyelvi közvetítő megőrizze az eredeti tartalmat, kifejezésmódot és stílust. A nehézséget főként az okozza, hogy ugyanazt a gondolatot egy nyelv ilyen, más nyelv viszont amolyan fogalmak és nyelvi szerkezetek fölhasználásával fejezi ki. Sokak szemében abszurdumnak tűnhet, de egy németül jól tudó magyarnak könnyebb például egy tanulmányt németül megírni, mint saját magyar szövegét németre lefordítani. Az első esetben ugyanis a magyar szerző rögtön német észjárással, német kifejezésmódban gondolkodhat, s így a fogalmi-nyelvi átváltás nehéz művelete elesik.

S ha még azt is figyelembe vesszük, hogy hány tollforgató ember milyen rosszul ír, hány előadó milyen hibásan beszél saját nyelvén is, akkor értjük csak meg igazán a fordítói és tolmácsi munka nehézségét. Ha pedig egy szláv ember angolul vagy egy arab franciául kezd el beszélni, teljessé válhat a káosz /21/.

A tolmácsnak is vannak természetesen a fordítóval szemben könnyebbségei. Ilyen például ellenőrzésének a nehézsége. A tolmács munkája azonnal csak egy másik - ún. bizalmi - tolmács segítségével, utólag pedig csak hangszalag-fölvétel útján /s megint csak bizalmi tolmács bekapcsolásával/ ellenőrizhető.

Amikor azonban a tolmács beszéde érthető és tartalmilag helyes, senki sem veti szemére, ha téved a nyelvtani nemek alkalmazásában vagy az igemódok és igeidők egyébként kötelező egyeztetésében. Nem kell mereven ragaszkodnia a beszélő terjengősségéhez, az ismeretlen terminusokat körülírhatja stb. Minderre a fordítónak nincs joga: tőle elsősorban pontosságot és teljességet várunk el. Másfelől viszont a fordító passzív nyelvtudással is képes idegenből saját nyelvére fordítani, s nem várja el tőle senki, hogy saját nyelvéből idegenre is tudjon jó fordítást készíteni. A tolmácsnak ezzel szemben föltétlenül aktív idegen nyelvtudással kell rendelkeznie, és mind az A-B, mind a B-A nyelvi viszonylatban járatosnak kell lennie, hiszen a kérdések és a válaszok ide-oda röpködhetnek. Ez határozza meg - egyebek között - a képzésben mutatkozó szükségszerű eltéréseket.

Fordítani - az eredménytől eltekintve - tulajdonképpen csak egyféleképpen lehet, de a kiindulónyelvi szöveg alaki értékelése és tartalmi értelmezése kétféle módon történhet: elágaztató /sztemrás/ analízissal vagy folyamatos /lineáris/ szintetizálással. Az első a kezdők módszere, de a gyakorlott fordítók is ehhez folyamódnak, ha a kiindulónyelvi mondat különleges nehézségeket rejt magában. A módszer lényege az állítmány és az alany kikeresése, mind bővitményeik és kiegészítőik sorozatos meghatározása. A második módszerrel a gyakorlott fordítók élnek, akik tehát a lényegyet tekintve úgy dolgoznak, mint az azonnali tolmácsok.

A tolmácsolásnak két fő módszerét különböztethetjük meg. Az azonnali /szimultán, szinkron/ tolmács gondolategységnyi fáziseltolódással együtt halad a beszélővel. Az utólagos vagy összefoglaló

/konzekutív/ tolmácsolás lényege, hogy a tolmács jegyzeteket készít, és a beszéd elhangzása után foglalja össze annak lényegét /a kapott utasítás szerinti terjedelemben/.

Az azonnali tolmácsolás egyik változata a fülbesugás, a másik a pillanatfordítás. Az utólagos tolmácsolás lehet szakaszos /fél-szimultán/ is. Szakaszos tolmácsolás esetében a beszélő egy-egy zárt tartalmi egység után szünetet tart és megvárja, míg a tolmács a célnyelven előadja az addig hallottakat. Ez a módszer főként tudományos előadások, üzleti tárgyalások alkalmával szokásos /22/.

Az azonnali tolmácsnak mindig lineáris szintetizálással kell előrehaladnia a hallott A nyelvi szöveg értelmezésében, illetve annak B nyelvre történő átváltásában és B nyelvi kifejezésében. Az említett fáziseltolódásra éppen azért van szükség, hogy az együvé tartozó, de a kötelező szórendi szabályok által szétszakított szövegszavak tudatbeli szintézise létrejöhessen. Az utólagos tolmácsolás egészen más eset, tulajdonképpen "gyorskivonatolás", s mint ilyen részben szerkesztési feladat is. Különösen lényeges a szónok terjengősségének helyes értékelése és kiszűrése.

A fordítás és a tolmácsolás elméletének, illetve gyakorlatának külföldön könyvtárnyi szakirodalma van. Számos folyóirat foglalkozik ezekkel a kérdésekkel és a terminológia problémáival.

A nyelvi közvetítés általános elméletét legbehatóbban talán G.MOUNIN tárgyalta /23/. Angol nyelven a legátfogóbb kiadvány az "On translation" című kötet, számos tanulmánnyal /24/. A.V. FEDOROV munkája /25/ orosz nyelven utmutatónak mondható. A németek a tárgyalt téma terén nagyon sokat publikáltak, a tudományos-műszaki fordítások különleges problematikáját illetően azonban elsősorban R.W.JUMPELT munkája /26/ javasolható. Magyar nyelven - sajnos - legföljebb saját munkáimat ajánlhatnám.

A tolmácsolást illetően J.HERBERT "Le manuel de l'interprete"-je /Geneve, 1952/ az alapvető kézikönyv. Vékony füzet csupán, de már számos nyelvre lefordították. J.HERBERT állította össze - mások közreműködésével - a sokat használt "Conference terminology" /Amsterdam, 1957/ című segédkönyvet is. Jónak mondható H. van HOOFF korábban már idézett munkája. Magyarországon elsőként SZENTFÜLŐPI Antal irányította rá a figyelmet - ugyancsak már idézett könyvében - a tolmácsolás nehézségeire és gazdasági-kulturális fontosságára. Még hosszú utat kell megtennünk azonban ahhoz, hogy a mindig hasznos, sokszor áldozatos munkát végző nyelvi közvetítők Magyarországon ugyanolyan erkölcsi és anyagi megbecsülésben részesülhessenek, mint külföldi kartársaik.

I R O D A L O M

- /1/ LAMBERT, M.: La traduction il y a 4000 ans. = Babel, 10.k. 1.sz. 1964. p.17-20.
- /2/ MOUNIN, G.: Teoria e storia della traduzione. Torino. 1965. 227 p. Adatok: p.29-31.
- /3/ DUNLOP, D.M.: The work of translation at Toledo. = Babel, 6.k. 2.sz. 1960. p.55-59.
- /4/ TARNÓCZI L.: Fordítókataloz. Budapest, 1966. 529 p. Idézett rész: p.13-15.
- /5/ CARY, E.: Les grands traducteurs français. Genève, 1963. 133 p. E.Dolet életrajza: p.5-14.
- /6/ IMRE S. /szerk./: Általános nyelvészetünk helyzete. Az alkalmazott nyelvészet helyzete Magyarországon. Budapest. Kézirat gyanánt, é.n. 197 p. Ismertetett rész: p.131-150.
- /7/ SZECSKŐ T. - SZÉPE GY. /szerk./: Nyelv és kommunikáció. Budapest, 1969. 1.k. 163 p., 2.k. 224 p. Ismertetett rész: 2.k. p.127-157. A "dokumentalisztika" egyébként igen rosszul hangzik. "Dokumentációtan" vagy "a dokumentálás elmélete és gyakorlata" megfelelőbb megjelölésnek tűnik.
- /8/ HEGEDŰS J. - SUARA R. /szerk./: A korszerű nyelvoktatás kérdései, Budapest. 1965. 283 p. Az említett tanulmány K.NAGY I. tollából /"A szövegfordítás helyes jellege a korszerű nyelvoktatásban"/ p.173-184.
- /9/ VÉRTES, O.A.: Az élő nyelvek főiskolai oktatásának egy korai magyar kezdeményezése. Op.cit. p.275-282. Idézet: p.279.
- /10/ FODOR I.: Mire jó a nyelvtudomány? Budapest, 1968. 398 p. Kiemelt rész: p.157-161.
- /11/ HEGEDŰS J.: Nyelvszemlélet és nyelvoktatás. Ld. a 8. jegyzetet, p.5-27. Idézet: p.6. és p.7.
- /12/ SZENTFÜLÖPI A.: Külföldiekkel idegen nyelven. Budapest, 1972. 158 p. Idézet: p.138.
- /13/ HEGEDŰS J.: op.cit. p.6. és p.11.
- /14/ ÉDER Z. = Modern nyelvoktatás. 1966. 1-2.sz. p.62-79.
- /15/ BANÓ I. = Köznevelés, 1967.július 7. 13-14.sz.
- /16/ CARY, E.: Pour une théorie de la traduction. = Diogène, 1962. okt.-dec. 40.sz. p.96-120. Idézet: p.113.

- /17/ BEINERT, B.: Ausbildung der Übersetzer und Dolmetscher. "Proceedings of the IIIrd Congress of the International Federation of Translators." Pergamon Press, 1963. p.369-376.
- /18/ PEI, M. /ford. Fabricius F./: Szabálytalan nyelvtörténet. Budapest, 1966. 410 p.
- /19/ WARENDORF, J.C.S.: Responsibility and liability of the translator. = Babel, 10.k. 1964. 2.sz. p.81-84.
- /20/ FOUCAULT, M.: Les mots et les choses. Paris, 1966. 400 p. Különösen: p.95-107.
- /21/ NEUBER, R.: Einige Überlegungen zum Sprechakt beim Dolmetschen. = Fremdsprachen, 15.k. 2.sz. 1971. p.81-89. és 3.sz. p.167-176.
- /22/ HOOFF, H. van: Théorie et pratique de l'interprétation. München, 1962. 190 p. Különösen: p.35-41.
- /23/ MOUNIN, G.: Les problèmes théoriques de la traduction. Paris, 1963. 297 p.
- /24/ BROWER, R.A. /ed./: On translation. Cambridge Mass. 1959. 297 p.
- /25/ FEDOROV, A.V.: Vvegyenyije v teoriju perevoda. Moszkva, 1958. 376 p.
- /26/ JUMPELT, R.W.: Die Übersetzung naturwissenschaftlicher und technischer Literatur. Berlin-Schöneberg, 1961. 214 p.

TARNÓCZI, L.: Translation and interpretation

It is to be regretted that up to the present in Hungary not a single scientific organization or institution is engaged with man-made translation and interpretation as a real problem respectively a field demanding intensive research. The main reason of this shortcoming is ignorance. The author therefore lists the comprehensive and high-level requirements towards language media, and explains the main characteristics of translation and interpretation activities. The study includes also a selective bibliography on the literature.

TARNOЦИ, Л.: Письменный и устный перевод

Автор с сожалением признает, что в Венгрии до сих пор ни один научный орган или институт не занимается письменным и устным переводом, выполняемым непосредственно человеком, как конкретной проблемой, не проводит глубоких исследований в этой области, как в области требующей таких изысканий. Причиной такого недостатка с одной стороны является неосведомленность. Автор перечисляет широкие по диапазону и высокие по уровню требования, предъявляемые к языковым посредникам, а затем выясняет главные особенности деятельности переводчиков. Для облегчения осведомления, в заключение приводится библиографический список избранной литературы обсуждаемой области.

TARNOCZI, L.: Übersetzen und Dolmetschen

Verfasser stellt mit Bedauern fest, dass in Ungarn bis jetzt keine einzige wissenschaftliche Stelle oder Institution das durch Menschen verrichtete Übersetzen und Dolmetschen als konkretes Problem, bzw. als ein vertiefte Forschungsarbeit erforderndes Fachgebiet bearbeitet. Die Ursache dieses Mangels beruht vornehmlich auf Mangel an Information. Verfasser zählt demzufolge die gegenüber den sprachlichen Vermittlern bestehenden hohen und einen breiten Kreis umfassenden Erfordernisse auf und bereinigt die hauptsächlichsten Charakteristiken der Übersetzer- und der Dolmetschertätigkeit. Um die Orientierung zu erleichtern, teilt Verfasser am Ende seiner Studie eine ausgewählte fachliterarische Bibliographie mit.